

Repere istorice în restaurarea patrimoniului. Anamneza și etiopatogenia patrimoniului arheologic mobil

Cristina GEORGESCU*

Motto:

'Della cultura non si dà ricetta: ma, poiché la cultura non e l'erudiziuine, cultura diviene solo quelle che, entrando a far parte della conoscenza, accresce la coscienza'

Cesare Brandi, 'Camine, o della pittura'

Abstract: *The concern for the preservation of material goods of the past roots in Ancient history. Currently, the preservation and restoration of the immovable and movable cultural heritage take into account principles of restoration filtered through the restoration charters, restoration practitioners' theories and experience, scientific data provided by chemistry, physics and biology laboratories. The archaeological heritage is an important part of the immovable and movable cultural heritage. The methodology of the conservation-restoration interventions on an object/monument included in the heritage is established based on the anamnesis and etiopathogeny, i.e. based on the analysis of its state of preservation.*

Rezumat: *Grija față de conservarea bunurilor fizice ale trecutului a început încă din antichitate. În prezent conservarea și restaurarea patrimoniului cultural imobil și mobil țin seama de aplicarea principiilor restaurării, filtrate prin cartele restaurării, de teoriile și experiența practicienilor restauratori, de datele științifice furnizate de laboratoarele de chimie, fizică sau biologie. Patrimoniul arheologic este o parte importantă din patrimoniul cultural atât imobil cât și mobil. Metodologia intervenției de conservare-restaurare asupra unui obiect/monument de patrimoniu se întocmește pe baza anamnezei și etiopatogeniei, adică pe baza analizei stării de conservare a acestuia.*

Key words: *Immovable heritage, monument, movable heritage, archaeological heritage, conservation-restoration, anamnesis, etiopathogenesis, methodology.*

Cuvinte cheie: *Patrimoniu imobil, monument, patrimoniu imobil, patrimoniu arheologic, conservare-restaurare, anamneză, etiopatogenie, metodologie.*

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, str. Henri Coandă, nr. 11; iriskant@yahoo.fr

I. Scurt istoric al preocupărilor în domeniul conservării și restaurării monumentelor

Preocuparea pentru restaurarea obiectelor arheologice coincide cu conștientizarea faptului că monumentele și obiectele de artă sau chiar obiectele funcționale se uzează și au nevoie de o îngrijire specială.

Încă din timpul antichității romane, a existat o preocupare a oamenilor de cultură în privința protejării vechilor monumente. Horațiu îi pomenește pe împărații Augustus și Hadrian ca fiind interesați de *exemplaria Graeca* sau *uestigia Graeca*¹, împăratul Maioranus emite în 458 un edict pentru protecția vechilor edificii. Teodoric îl numește pe Cassidorus, *curator statuarum*². De-a lungul evului mediu, au existat preocupări importante pentru protejarea monumentelor: în 1162 senatul Romei a declarat Columna lui Traian *obiect protejat* printr-un decret a cărui încălcare era pedepsită cu moartea și confiscarea averilor³. În timpul Renașterii italiene monumentul este considerat ca o valoare a creației și Giovanni Dondi efectuează prima cercetare a unui monument, în 1375.

Primele inițiative de protecție datează din 1452 și se referă „la amendarea celor care aruncă gunoi peste edificiile antice din Piața Navona”⁴. În 1666 este aprobată legea de protecție a antichităților în Suedia.

Debutul procesului de conservare-restaurare a constat așadar într-un proces de *mentenanță* dublat de un alt fenomen, acela al intervenției de *renovare* și transformare a sensului inițial al operelor de artă. Exemple ale acestor acțiuni motivate fie de aspecte ideologice sau estetice sunt evidențiate de multitudinea de statui de origine grecească luate ca pradă de război și aduse la Roma, ori de transformarea edificiilor tip Panteon în edificii creștine; panteonul lui Agrippa din Roma se transformă în biserica Santa Maria ad Martyres în anul 609⁵, Templul Malatesta din Rimini devine, cu ajutorul arhitectului Leon Battista Alberti, Biserica San Francesco, bisericile medievale suportă intervenții datorate arhitecților barocului.

Secolul al XVII-lea aduce cu sine un nou tip de intervenție: consolidările picturilor *a fresco*⁶ precum și un nou tip de abuz, *repictările*.

¹ Horatius Quintus Flaccus [1980], 268 și 286.

² Curs 1-Uniunea Națională a Restauratorilor de Monumente Istorice (www.uniunearestauratorilor.com/protecția_patrimoniului.doc).

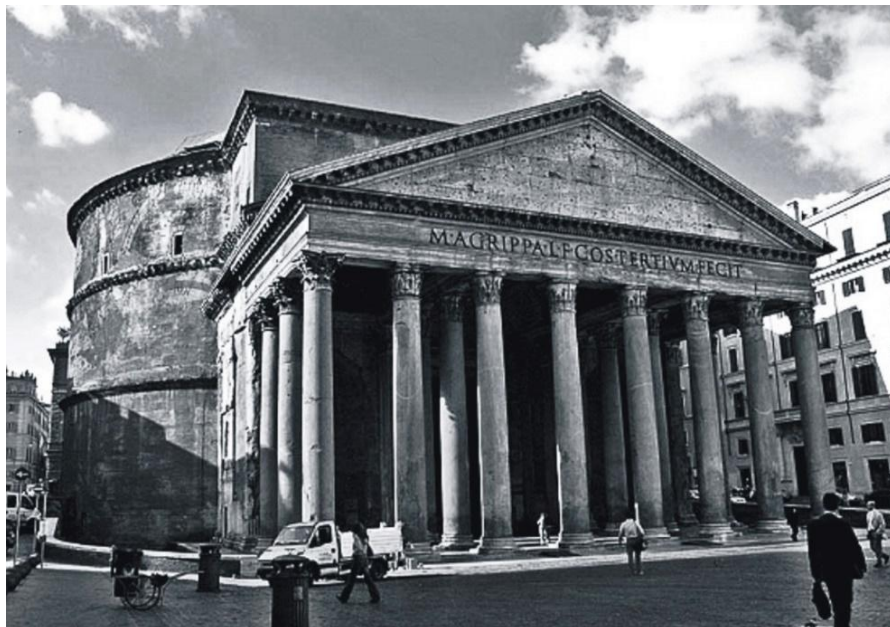
³ Gregorovius 1967, 685-686.

⁴ www.uniunearestauratorilor.com/protecția_patrimoniului.doc.

⁵ Panteonul lui Agrippa, Roma. Construit în NII 25-27 a.Chr., a fost incendiat în anul 80 p. Chr., restaurat de multiple ori sub domniile lui Hadrian, Antoninus Pius și Septimiu Sever. A fost consacrat inițial lui Jupiter, apoi dedicat cultului tuturor zeilor. În 609 p.Chr., Papa Bonifaciu IV îl dedică Fecioarei Maria.

⁶ Pictura executată pe un strat de mortar din var umed. Tehnică antică de pictură murală.

Secolele al XVIII-lea și al XIX-lea aduc mai multă informație despre monumentele lumii antice grație descoperirii orașelor antice de la Pompei și Herculaneum, redescoperirii artei antice grecești.



Pl. 1. Panteonul din Roma transformat în biserica Sf. Maria / *Pantheon in Rome converted in St. Mary Church.*

O altă etapă importantă este revelația artei egiptene pe care o datorăm lui Napoleon Bonaparte și campaniei sale în Egipt.

Scopul inițial al campaniei militare nu este atins, dar cultura egipteană uimește Parisul și Europa. Dominique Vivant Denon⁷ călătorește, în compania generalului Desaix, în Egiptul de Jos și Egiptul de Sus⁸, documentând în scris și în desen monumentele întâlnite.

Descoperirea pietrei de la El Rachid, în anul 1799, spre sfârșitul călătoriei lui Dominique, ne conduce către o altă etapă în ceea ce privește și conservarea și restaurarea bunurilor arheologice. Această etapă este documentarea.

Documentarea monumentelor și a bunurilor mobile antice a fost un pas important, deoarece prin desenarea cât mai exactă a ornamentațiilor sau scrierii era surprinsă și starea de conservare inițială.

⁷ Dominique Vivant Denon (1747-1825), artist plastic și scriitor francez, membru al Academiei regale de Pictură și Sculptură.

⁸ Denon 1802.

Câteodată starea de conservare, ca și eventualele intervenții erau chiar notate și în jurnalele de șantier; acest fapt înseamnă o mai mare conștientizare a stării de perisabilitate în care se aflau monumentele, fie ele imobile sau mobile.

Pasiunea pentru Egipt și pentru scrierea hieroglifică l-au determinat pe Jean François Champollion⁹ să aducă pictori care să copieze cât mai exact imaginile, Astfel, documentarea desenată devine una din metodele utilizate în studiul egiptologiei.

Arheologii și amatorii de antichități, colecționarii au deschis la rândul lor drumul unei noi ocupații: conservarea și/sau restaurarea artefactelor din propriile colecții sau a obiectelor care urmau să fie vândute altor colecționari. Prețul unui bun artistic era superior dacă acesta era *reparat*.

Aceștia au fost primii pași și în conservarea și restaurarea monumentelor.

Treptat, problema conservării monumentelor a ajuns o preocupare de bază a unor personalități ale culturii. Bartolomeo Cavaceppi¹⁰, prieten cu Winckelmann¹¹, renunță la cariera de sculptor în favoarea celei de restaurator, devenind primul sculptor-restaurator.

După Revoluția Franceză din 1789, se aplică departajarea între patrimoniul mobil și imobiliar. Apar primele doctrine ale restaurării: unitatea de stil (Franța)¹² și antiintervenționismul (Anglia, J. Ruskin). La Roma, Atena, în Franța și în Anglia se execută primele restaurări metodice.

Raffaello Stern¹³, Giuseppe Valadier¹⁴, Poletti¹⁵, Leo van Klenze¹⁶, Viollet le Duc¹⁷, Paul Abadie¹⁸, Constant Dufeux¹⁹, Sir George Gilbert Scott²⁰ s-au dedicat studiului arhitecturilor trecutului cu scopul promovării și evidențierii acestora.

⁹ Champollion Jean-François (1790-1832), savant francez, filolog orientalist, întemeietorul egiptologiei. Publică prima traducere corectă a pietrei de la El Rashid (Rosetta).

¹⁰ Cavaceppi Bartolomeo (1716-1799), primul sculptor italian care s-a dedicat în totalitate restaurării obiectelor de artă.

¹¹ Winckelmann J. Joachim (1717-1768), specialist german în istoria artei, fondator al arheologiei științifice și primul care a aplicat categoria stilului ca bază sistematică de studiu a istoriei artei. Între anii 1758-1769 este numit, de Papa Clement al XIII-lea, curator al antichităților Romei.

¹² Curs 2, *Apariția și evoluția conceptului de monument istoric (II)*: 6 www.uniunearestauratorilor.com/protecția_patrimoniului.doc.

¹³ Stern Raffaele (1774-1820), arhitect italian; printre lucrările sale de restaurare se numără reintegrarea părților pierdute ale arcului lui Titus, consolidarea unei părți a inelului extern al Colosseumului.

¹⁴ Valadier Giuseppe (1762-1839), arhitect, designer și urbanist, arheolog. A participat la lucrările de restaurare ale Arcului lui Titus, Colosseum și Ponte Milvio.

¹⁵ Poletti Luigi (1792-1869), inginer, arhitect și filantrop italian. După studiile cu Raffaele Stern, conduce restaurările bisericii San Paolo fuori le Mura, bazilica Santa Maria degli Angeli (Assisi) și Sant' Andrea degli Scozzesi (Roma).

O dată cu Camillo Boito²¹ apare un nou mod, științific, de a concepe restaurarea monumentelor.

Restauro filologico, teoria susținută de Boito, respingea atât tipologia stilistică propusă de Viollet-Le-Duc, cât și poziția engleză anti-restaurare susținută de Ruskin.

Punctele centrale ale teoriei evidențiază restaurarea stilistică privită ca o intervenție brutală și falsificare a monumentului, părțile originale devenind imposibil de distins fiind supuse modificărilor succesive.

Respectul pentru valoarea artistică și istorică a monumentului cu urmele trecerii sale prin timp, păstrarea patinei originale, ierarhizarea modului de intervenție asupra monumentului, detașarea vizuală clară a părților restaurate, devin pivotul viziunii italiene asupra restaurării.

Această teorie nouă a fost promovată cu prilejul Congresului al III-lea al inginerilor și arhitecților din ianuarie 1883, ducând la înființarea Cartei Italiene a Restaurării.

Carta Italiana del Restauro stabilește într-o manieră concretă viziunea italiană asupra intervenției de restaurare. Ideile conținute aici, maniera sensibilă de abordare a problemelor de conservare²² devin esențiale în modul modern de conservare și restaurare a patrimoniului.

Departajarea în două clase importante a categoriei „monument” ca și definirea acestuia, îi revine lui Alois Riegl²³. Astfel există „monument” și „monument istoric” după criteriul încărcării, *a priori* sau *a posteriori*, cu semnificație.

Monumentul istoric este potențial încărcat de *valori de rememorare* (valoarea de vechime, valoare istorică, valoarea de rememorare intenționată) și *valoare de*

¹⁶ Klenze von Karl Leopold (1784-1864), arhitect neoclasicist, pictor și scriitor german. A lucrat ca arhitect al curții regale a regelui Bavariei, Ludwig I.

¹⁷ Viollet le Duc Eugène (1814-1879), arhitect și teoretician francez.

¹⁸ Abadie Paul (1812-1884), arhitect francez, restaurator.

¹⁹ Dufeux-Constant Simon-Claude (1801-1870), arhitect francez.

²⁰ Sir George Gilbert Scott (1811-1878), arhitect englez, pasionat de revitalizarea stilului gotic, restaurator.

²¹ Boito Camillo (1836-1914), arhitect și scriitor italian, important exponent al restaurării de talie internațională. Teoretician al restaurării moderne.

²² Boito Camillo, Voto Conclusivo del III Congresso degli Ingegneri e Architetti Italiani (II Carta), 1. *‘I devono venire piuttosto consolidati che riparati, piuttosto riparati che restaurati’*.

²³ Riegl Alois (1858-1905), istoric al artei, austriac, unul dintre cei mai influenți practicieni ai formalismului, curator, timp de zece ani, al Österreichisches Museum für Kunst und Industrie (azi Museum für angewandte Kunst) din Viena; din 1897, profesor în cadrul Universității din Viena, membru în comisia pentru monumente istorice din 1902.

contemporaneitate (valoare de utilizare și valoare artistică)²⁴. Publicarea, în 1903, a Raportului Comisiei Centrale a Monumentelor Istorice Austriece sub titlul *Der Moderne Denkmalkultus, sein Wesen und seine Entstehung*, stabilește nu numai dimensiunile istorice, artistice și tehnice ale monumentului istoric, dar acesta este prezentat și ca un obiect al receptării sociale și filosofice.

Tot aici se punctează relația dintre consistența valorică a monumentelor și strategiile de conservare, după tipul de valori monumentale.

Max Dvořák²⁵ a venit la Viena ca profesor de istoria artei; aici este impresionat de noile problemele cu care se confruntă monumentele. Alături de Riegl, își dedică tot timpul și forțele noii sale pasiuni: conservarea monumentelor istorice. Odată ce Riegl s-a îmbolnăvit, Dvořák i-a preluat responsabilitățile în comisia centrală pentru protejarea monumentelor istorice. După moartea prietenului sau, îi revine și funcția acestuia de conservator general al Imperiului Austro-Ungar.

Depășind punctele de vedere ale teoriilor restaurării de atunci, conform cărora fie trebuia ca monumentele să fie lăsate în starea de până atunci, fie trebuia îndepărtat orice element nou adăugat, el militează pentru o altă atitudine.

Se impunea o protecție sistematică a monumentelor, se păstrează toate elementele acestuia, este nevoie de legi și reguli noi, mai eficiente.

Sub conducerea lui s-a realizat prima listă a monumentelor istorice din Austria, a fondat Anuarul de Istoria Artei și a participat activ la rezolvarea problemelor legate de conservarea și restaurarea monumentelor din Cehia. Un exemplu este restaurarea catedralei Sfântul Vit din Praga.

La începutul secolului al XX-lea, monumentul putea să existe pe patru arii majore²⁶: aria tipologică, aria cronologică, aria de difuzare și aria de interes și competență. Congresul Internațional al Arhitecților de la Madrid din 1904 redefinește monumentele ca: vii și moarte. Monumentele vii însemnând monumentele care continuă să servească scopurilor inițiale pentru care au fost construite. Monumentele moarte nu mai servesc vreunui scop sau destinației inițiale. Revine și problema modului de intervenție, cine anume este îndreptățit să execute operațiunile de conservare și restaurare, și se recomandă constituirea unei asociații de prezervare a monumentelor istorice și artistice în fiecare țară.

²⁴ *Teoria contemporană a restaurării. Secolul XX: Restaurarea Științifică (III): 15, www.uniunearestauratorilor.com/protecția_patrimoniului.doc.*

²⁵ Dvořák Max (1874-1921). Istoric ceh, preocupat de antropologie și mitologie, profesor de istoria artei la Viena, devine președinte al Comisiei Centrale pentru Protejarea Monumentelor și conservator general al Austriei.

²⁶ *Teoria contemporană a restaurării. Secolul XX: Restaurarea Științifică (III): 16, www.uniunea_restauratorilor.com/protecția_patrimoniului.doc.*

Carta del Restauo Italiana (1931) subliniază complexitatea operațiunilor de restaurare și scopul intervențiilor de acest gen.

Conferința de la Atena (1931) și în 1933, Carta de la Atena (C.I.A.M²⁷), în care se promovează concepția 'statistică' asupra patrimoniului, adică luarea unei decizii asupra unui procent în care mărturiile trecutului pot fi prezervate și pentru prima dată problema concilierii dintre nevoia de dezvoltare și conservare.

*

* *

Cesare Brandi²⁸ este cel care pentru prima dată definește restaurarea ca un act metodologic și dezbate principiile restaurării, trasând regulile de bază ale acestei activități. Practic, se puneau bazele unor noi meserii și activități de cercetare.

Crearea ICR, Istituto Centrale dell Restauo, în anul 1939, sub conducerea lui Brandi (astăzi Istituto Superiore per la Conservazione ed il Restauo), este un exemplu de instituție statală în care teoria se îmbină cu practica de restaurare, fiind susținute de cercetările inter-disciplinare. Teoria del Restauo, a carei ediție originală a apărut în 1963, opera fundamentală teoretică a cărei importanță este recunoscută în Carta di Restauo din 1972²⁹

Carta de la Veneția din 1964, adoptată la Congres Internațional al Arhitecților și Tehnicienilor Monumentelor Istorice de la Veneția din 25-31 mai 1964. Conceptul de monument istoric capătă noi dimensiuni.

Statutul de „monument de artă” nu se acordă numai operelor arhitecturale operelor majore de artă dar și „lucrărilor mai modeste ale trecutului ce au acumulat semnificație culturală odată cu trecerea timpului”³⁰.

Tot aici se precizează încă de la început³¹ scopul pentru care se conservă sau se restaurează un monument, prin prezentarea dublei valențe a acestuia: artistică și istorică.

Totodată se face apel pentru utilizarea rezultatelor cercetărilor științifice și tehnice care pot contribui „la studiul și protejarea patrimoniului arhitectural”³². Este arătată importanța „întreținerii permanente”³³ (mentenanța).

²⁷ Congresul Internațional de Arhitectură Modernă.

²⁸ Brandi Cesare, licențiat în literatură, gânditor, istoric și critic de artă italian (8 aprilie 1906-19 ianuarie 1988); autor al primei lucrări teoretice de conservare și restaurare a bunurilor culturale *Teoria del restauo*, publicată prima dată în anul în 1963, la Roma.

²⁹ Carta di Restauo 1972.

³⁰ Carta de la Veneția, Articolul 1, *Principiile contemporane ale conservării și restaurării monumentelor istorice (I)*, Curs 4+5, *Definiții*: 21, www.uniunearestauratorilor.com/protecția_patrimoniului.doc.

³¹ Carta de la Veneția, Articolul 3, *Principiile contemporane ale conservării și restaurării monumentelor istorice (I)*, Curs 4+5, *Scopuri*: 21. www.uniunearestauratorilor.com/protecția_patrimoniului.doc.

Se discută modul în care se practică restaurările, materialele utilizate în conservare și restaurare, săpăturile arheologice, precum și importanța publicării rezultatelor cercetărilor.

Carta de la Veneția (1964) și Carta di Restauro (1972) sunt completate cu noi capitole privind arealele urbane. Astfel apar: Carta del Restauro (1987), Carta orașelor istorice (Toledo 1986 și Washington 1987), Carta grădinilor istorice (Florența 1982), Carta protecției și gestiunii patrimoniului arheologic (1990), Carta protecției și gestiunii patrimoniului subacvatic (1996), Carta patrimoniului vernacular (1999), Carta internațională a turismului cultural (1999).

Aceste Carte sunt în mod susținut și continuu completate cu alte documente privind istoria restaurărilor, principiile și metodologia restaurărilor. Principiile contemporane ale restaurării³⁴ sunt:

1. Principiul prudenței
2. Principiul acțiunii minime necesare
3. Principiul utilizării materialelor și tehnicilor tradiționale
3. Principiul reversibilității intervenției
4. Principiul marcării intervenției
5. Principiul conservării
6. Principiul autenticității

II. Restaurarea monumentelor pe teritoriul Țărilor Române și al României moderne

În România sec. al XIX-lea, interesul pentru conservarea și restaurarea monumentelor a antrenat arhitecți și oameni de cultură care și-au dedicat tot timpul salvării acestora.

Astfel, s-au executat intervenții de factură ‘romantică’, în special pe monumente neogotice, de către arh. Schlatter (Tismana, Bistrița, Arnota, Antim, Radu Vodă, Curtea Veche); Xavier Villacorsse³⁵ (Csavie Vilacros) restaurează turnul Bisericii Sf. Gheorghe, Imre Steindl continuă la Castelul Corvinilor din Hunedoara lucrările de restaurare începute de arhitectul Francisc Schulcz. Acesta din urmă a beneficiat la rândul său de desenele și studiile întocmite de Lajos Arány³⁶. Antal Kagerbauer, marele arhitect al neogoticului este atras în mrejele restaurării ocupându-se de goticizarea bastionului de NV al castelului Bonțida și de turnul neogotic al bisericii Sf. Mihail din Cluj.

³² Carta de la Veneția, Articolul 2, *Principiile contemporane ale conservării și restaurării monumentelor istorice (I)*, Curs 4+5, *Definiții*: 21. www.uniunearestauratorilor.com/protecția_patrimoniului.doc.

³³ Vezi nota 30, *Conservarea*, Articolul 4: 21.

³⁴ Uniunea Națională a Restauratorilor de Monumente Istorice, Curs 7: 29 și urm.

³⁵ Villacrosse Xavier (1790- 1855), arhitect român de origine catalană, arhitect șef al orașului București între anii: 1840-1848.

³⁶ www.castelulcorvinilor.ro/2011/restaurare/.

În anul 1890 a fost înființată Comisiunea Onorifică a Monumentelor Publice. Comisiunea este înființată de Titu Maiorescu și condusă de Al. Odobescu. Se înființează un Serviciu de Restaurare sub Conducerea lui A. Lecomte du Nouy³⁷.

Lecomte du Nouy, arhitect, discipol al lui Viollet-le-Duc, se ocupă în România de restaurări ale bisericilor Sf. Dumitru (Craiova), Mitropolia Veche (Târgoviște) Sf. Trei Ierarhi și Sf. Nicolae Domnesc (Iași) și ale mănăstirii Argeșului. Lucrările sale de restaurare sunt astăzi subiect de discuție datorită reconstruirilor arbitrare efectuate.

În 1892, după repetate insistențe din partea lui Gr. Tocilescu³⁸, Take Ionescu, ministrul instrucțiunii publice, propune prima *Lege pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice*. Legea a fost promulgată prin decret regal la 17 noiembrie în același an³⁹.

Romstorfer K.A. se alătură muncii de restaurare, publicând lucrările și munca de cercetare⁴⁰. '*Cetatea Sucevii – descris pe temeiul propriilor cercetări făcute între anii 1895-1904*' este o lucrare complexă, care evidențiază importanța documentației și a cercetărilor multidisciplinare (la nivelul acelor ani) asupra monumentelor ce urmează a fi supuse operațiunilor de restaurare.

Comisiunea Onorifică a Monumentelor publice își schimbă numele în anul 1900, devenind cunoscută sub numele Comisiunea Monumentelor Istorice. La început, această comisie avea mai mult un rol consultativ, dar din 1902, sub președinția lui I. Kalinderu⁴¹ comisia devine un organ central eficace, care se bucura de sprijin activ din partea Ministerului și a oamenilor de cultură din țară.

Sub președinția lui D. Onciul⁴² C.M.I. își întărește activitatea iar în cele aproape două decenii sub conducerea lui N. Iorga⁴³ devine o instituție cu o activitate de avizare, protecție-restaurare, execuție și publicistică fără precedent. Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice este și azi o importanta sursă de referință.

De la înființarea C.M.I. primii arhitecți-restauratori români se afirmă în forță, începând cu Ion Mincu și restaurarea bisericii Stavropoleos (1904) din București. În ceea ce privește conceptul de conservare-restaurare, unii dintre ei au rămas tributari restaurărilor stilistice și inovațiilor de tip Lecomte du Nouy; Constantin Alexandru Băicoianu arhitect și restaurator al Bis. Sf. Gheorghe (Hârlău), Sf. Nicolae (Popăuți),

³⁷ www.monumenteiasi.ro, MONUMENTE ISTORICE, 1. Istoric, rol, activitate.

³⁸ Tocilescu Grigore George (26 octombrie 1850-18 septembrie 1909), istoric, arheolog, epigrafist și folclorist, membru al Academiei Române.

³⁹ Vezi nota 37.

⁴⁰ Romstorfer 1913.

⁴¹ Kalinderu Ioan (1840-1913), jurist, istoric, membru al Academiei Române.

⁴² Onciul Dimitrie (1919-1923), istoric, membru al Academiei Române.

⁴³ Iorga Nicolae (1871-1940), istoric și filozof al istoriei, politician și membru al Academiei Române.

ș.a.; Gheorghe Lupu și Constantin Băicoianu au studiat și restaurat Mănăstirea Cetățuia din Iași. Tot Gheorghe Lupu se implica și în reconstituirea bisericii Sf. Anton, *Curtea Veche*–București. Nicolae Ghika-Budești, pasionat de restaurarea vechilor biserici, a condus lucrările de restaurare ale mănăstirii Probota în 1908 și a bisericii din Baia (1910-1911).



Georgeta Dănilă (Trohani)

Anca Buzdugan

Georgeta Pallade

Georgeta Pantelimon (Pallade)

Fotografie din arhiva personală a doamnei restaurator Georgeta Trohani

Pl. 2. Pionieri în teoria conservării și restaurării monumentelor / *Pioneers in the theory of conservation and restoration of monuments.*

Biserica Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș, pe cale de a fi dărâmată, a fost restaurată sub conducerea arhitectului Grigore Cerkez, membru al comisiunii. metoda de restaurare adoptată era net deosebită de cea de dărâmare-reconstrucție desfășurată de serviciul condus de Lecomte du Nouy. Cu fonduri reduse, destinate și cercetărilor efectuate de Muzeul de Antichități, Serviciul Tehnic al Comisiunii condus de N. Ghika-Budești a salvat o serie de edificii de cult ca: Biserica Albă (Baia), Mănăstirea Snagov, clopotnița Popăușilor printre altele. A condus activitatea de inventariere, clasare, declasare, restaurare și întreținere a monumentelor. Comisiunea avea drept scop inventarierea „*tuturor edificiilor și obiectelor vechi din țară care prezintă un deosebit interes istoric sau artistic, pentru a căror conservare să se ia măsuri*”⁴⁴. Comisia trimite bursieri în Grecia și Italia pentru studiul restaurării și al picturii bizantine, pentru a forma un corp de specialiști, cu începere din anul 1908.

⁴⁴ Vezi nota 37.

Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice⁴⁵ devine organul oficial al Comisiunii; acesta cuprindea o parte științifică dedicată publicării monografiilor și studiilor sau comunicărilor de natură istorică, arhitectonică și artistică și o parte informativă. Partea informativă era alcătuită din rapoarte tehnice, procese verbale ale ședințelor sau referatele arhitecților care conduceau lucrări de conservare și restaurare sau circulare și decizii ale Ministerului sau Comisiunii privind monumentele.

*

* *

Dintre numele importante care au îngrijit BCMI, au publicat studii și observații din teren, îi amintim pe Nicolae Iorga, Virgil Drăghiceanu, Victor Brătulescu, Alexandru Lapedatu. Numeroși arheologi⁴⁶ devin colaboratori ai revistei: Constantin Moisil⁴⁷, Vasile Pârvan⁴⁸, Alexandru Bărcilă⁴⁹, Radu Vulpe⁵⁰, Ioan Andrieșescu⁵¹, Nicolae Ghika-Budești⁵², Aurelian Sacerdoțeanu⁵³, C.C. Giurescu și numeroase alte personalități au adus o contribuție importantă în domenii ca istorie, arhitectură, arheologie și artă. Lor li s-au adăugat confrăți din străinătate: Andrè Grabar⁵⁴, J. Strzygowski⁵⁵ ș.a.

Anuarul Comisiei monumentelor Istorice este a doua publicație a Comisiunii. Acesta este publicat prima oară în 1914 și împreună cu BCMI reflectă activitatea febrilă a acelei epoci în ceea ce privește bunurile culturale și artistice. BCMI își încetează apariția în 1945 iar Comisia a fost desființată în 1948.

⁴⁵ www.monumenteiasi.ro, 2. Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice.

⁴⁶ Vezi nota 45.

⁴⁷ Moisil Constantin (1876-1958), profesor de istorie, arheolog, părintele numismaticii române, membru de onoare al Academiei Române.

⁴⁸ Vasile Pârvan (1882-1927), arheolog, istoric, epigrafist și eseist român, membru al Academiei Române, fondator al școlii românești de arheologie.

⁴⁹ Alexandru Bărcilă (1876-1970), profesor de limbi clasice, fondatorul Muzeului regiunii porțile de Fier.

⁵⁰ Radu Vulpe (1899-1982), arheolog, profesor și arheolog, membru al Academiei de Științe Sociale și Politice.

⁵¹ Ioan Andrieșescu (1888-1944), arheolog, membru corespondent ai Academiei Române, considerat, alături de Vasile Pârvan, întemeietor al școlii românești de arheologie.

⁵² Nicolae Ghika-Budești (1869-1943), arhitect, promotor al stilului neoromânesc în arhitectură, membru al Academiei Române.

⁵³ Aurelian Sacerdoțeanu (1904-1976), istoric, paleograf, arhivist.

⁵⁴ Andrè Grabar (1896-1990), istoric de artă francez, considerat ca unul dintre fondatorii studiilor de artă și iconografie bizantină.

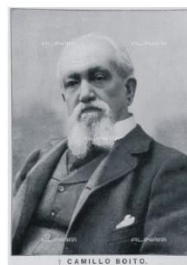
⁵⁵ Josef Strzygowski (1862-1941), istoric de artă de origine polonezo-austriacă.



Cesare Brandi



Josef Strzygowsky



Camillo Boito



Max Dvorak



Dimitrie Onciul



Aurelian Sacerdoțeanu

Pl. 3. 1969. "Cvartetul" de restauratoare ale Institutului de Arheologie din București / 1969. Restorers "quartet" of the Institute of Archaeology in Bucharest.

Atribuțiile de cercetare, proiectare și avizare ca și cele de evidență și restaurare au fost preluate de către Comisia Muzeelor și Monumentelor din cadrul Academiei RPR și de către Direcția Monumentelor Istorice (înființată în 1952).

Soarta patrimoniului cultural imobil și mobil a fost greu pusă la încercare pe toată perioada regimului comunist. Se evidențiază totuși două puncte de mare cumpănă: perioada instaurării regimului comunist și perioada cuprinsă între sfârșitul anului 1974 până în 1989.

La data de 29 octombrie 1974 Marea Adunare Națională adopta Legea nr. 58⁵⁶ privind „sistematizarea urbană și rurală”⁵⁷, ceea ce a condus la demolarea în proporție de 85%-90% a douăzeci și nouă de orașe⁵⁸.

Din 1952 până în 1977 Direcția a avut mai multe nume sub care a funcționat⁵⁹: Direcția Generală a Monumentelor Istorice în cadrul Comitetului de Stat pentru Arhitectură și Construcții – CSAC (1952-1959); Direcția Monumentelor Istorice și Direcția Monumentelor Istorice și de Artă din cadrul Comitetului de Stat pentru Construcții,

⁵⁶ [http://www.lege-online.ro/lr-LEGE-58-1974-\(351\).html](http://www.lege-online.ro/lr-LEGE-58-1974-(351).html).

⁵⁷ Giurescu 1996, 5.

⁵⁸ vezi nota 63.

⁵⁹ www.oficiul-monumentelor.ro, Istoric.

Arhitectură și Sistematizare – CSCAS (1959-1974); Direcția Patrimoniului Cultural Național din cadrul Consiliului Culturii și Educației Socialiste – CCES (1974-1977).

În perioada 1978-1989 avizarea proiectelor, evidența și restaurarea monumentelor este coordonată de Direcția Economică și a Patrimoniului Cultural Național – DEPCN, din cadrul CCES.

Denumirile sub care au funcționat forurile care au coordonat activitatea de salvare a monumentelor au continuat să se schimbe devenind DMASI (Direcția Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice între anii 1990-1994). Între anii 1995-2008 DMASI se reorganizează; devine DMI (Direcția Monumentelor Istorice), INMI (Institutul Național al Monumentelor Istorice) sau ONMI (Oficiul Național al Monumentelor Istorice).

În afara sarcinilor curente mai sus pomenite, ONMI elaborează programul Național de Restaurare și organizează atribuirea contractelor de proiectare și execuție prin organizare de achiziții publice⁶⁰.

În 1990, Centrul de calcul pentru Cultură din subordinea CCES (Consiliului Culturii și Educației Socialiste) devine Centrul de Informatică, Memorie și Sinteză Culturală (CIMEC)⁶¹, instituție publică cu personalitate juridică, în subordinea Ministerului Culturii. Din 2009, CIMEC intră în subordinea Centrului de Pregătire Profesională în Cultură. Acest centru, prima instituție de acest gen din România, a fost înființat în anul 1964⁶², în scopul asigurării pregătirii personalului din cultura, a organizat programe la nivel național, cursuri de conservare și restaurare. Practic, aici s-au format rețelele de conservatori și restauratori.

Tot în 2009, conform legii⁶³, sunt comasate ONMI cu INMI sub denumirea de Institut Național al Patrimoniului (INP). În 2011, CIMEC este comasat prin absorbție cu INP prin ordonanță de urgență⁶⁴.

⁶⁰ Pentru mai multe detalii privind atribuțiile ONMI, vezi www.onmi.ro, capitolul 'Sinteza activității'.

⁶¹ <http://inp.org.ro/inp/scurt-istoric>.

⁶² http://www.cppc.ro/files/despre_noi/despre_noi.html, istoric.

⁶³ *i) sintagma 'Oficiul Național al Monumentelor Istorice' și sintagma 'Institutul Național al Monumentelor Istorice' se înlocuiesc cu sintagma 'Institutul Național al Patrimoniului'; j) la art. 17 alin. (2) din Ordonanța Guvernului nr. 43/2000 privind protecția patrimoniului arheologic și declararea unor situri arheologice ca zone de interes național, republicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 951 din 24 noiembrie 2006, cu completările ulterioare, sintagma 'Institutul de Memorie Culturală' se înlocuiește cu sintagma 'Centrul de Pregătire Profesională în Cultură'; Legea 329/2009, articolul 57, litera i, j.*

⁶⁴ Ordonanța de urgență nr.12/2011.<http://lege5.ro/Gratuit/ge2daobvgy/ordonanta-de-urgenta-nr-12-2011-pentru-reorganizarea-unor-instituti-aflate-in-subordinea-ministerului-culturii-si-patrimoniului-national-precum-si-pentru-reducerea-unor-cheltuieli>.

Interesul pentru conservarea operei de artă se regăsește și în cadrul Institutului de Arte Plastice Nicolae Grigorescu, în anii 1970⁶⁵.



Pl. 4. Specialiști din domenii conexe conservării și restaurării patrimoniului / *Specialists in areas related to conservation and restoration of heritage.*

Datorită stării precare evidente a unora din monumentele de arhitectură, accentul a fost pus, la început, pe restaurarea picturii murale. Ulterior, se înființează secția de Artă Monumentală care asigură o dublă specializare: de executare a unor opere de artă monumentală și de restaurare a componentelor artistice ale monumentelor. Interesul a fost extins și în domeniul restaurărilor pe mobilier și pictură pe lemn, datorită abundenței materialelor etnografice aflate în stare de conservare precară.

Un pas înainte spre recunoașterea disciplinei conservării și restaurării l-a constituit înființarea unei secții de sine-stătătoare în anul 1999. Atașată de Facultatea de Istorie și Teorie a Artei, în cadrul Universității de Arte București, secția de Conservare și Restaurare a Operei de Artă a fost dotată cu laborator pentru studii chimiei generale și aplicate. Laboratorul de chimie al secției a asigurat pentru ani și ani de zile o bază științifică importantă, de nivel european, în domeniului conservării și restaurării picturilor murale.

⁶⁵ Informațiile despre constituirea catedrei de Conservare și Restaurare a Operei de Artă din cadrul Universității de Arte București au fost preluate de pe site-ul Universității: <http://www.unarte.org/universitatea-nationala-de-arte-bucuresti-departamente-prezentare>.

Contribuția teoretică a domnului profesor inginer Ioan Istudor se constituie în volumul *Noțiuni de chimia picturii*⁶⁶.

Cursurile teoretice de specialitate se desfășoară alternativ cu lucrări practice de laborator și practică pe șantier. Educația unui conservator-restaurator este multilaterală: studii de istoria și teoria artei, teologie și iconografie, filosofie și estetică, limbi străine, studiul formelor și desenului, studiul materialelor și tehnicilor artistice, tehnologii de cercetare și metodologii de conservare, noțiuni de fizică și chimie, fotografie și prelucrare digitală.

Istoricul instituțiilor chiar în mod succint prezentat, arată preocuparea pentru conservarea și/sau restaurarea patrimoniului cultural.

În ceea ce privește patrimoniul arheologic mobil, 'oficializarea' restaurării acestuia debutează odată cu reorganizarea Muzeului Național de Antichități (Casa Macca) sub conducerea lui Vladimir Dumitrescu⁶⁷. În anul 1937, instalează în incinta marelui grajd al Casei Macca, la etaj, un laborator ceramic și trei camere birouri pentru studiul materialelor ceramice⁶⁸. La început, cel care și-a adus contribuția la munca de restaurare a ceramicii arheologice a fost Simion Barta, muncitor talentat, pasionat de arheologie și cioburi. Acest Barta a fost descoperit de Vladimir Dumitrescu și devenise gardian al muzeului Național de Antichități dar făcea și oficiul de laborant al muzeului în anii 1939 și după 1940⁶⁹.

În 1941, la stăruințele lui Vl. Dumitrescu, este obținut primul post de laborant pentru ocuparea căruia se prezintă o singură candidată, *Georgeta Pallade*⁷⁰. Aceasta era absolventă a cursurilor de ceramică ale Școlii de Belle Arte și devine o specialistă în restaurarea ceramicii arheologice și în tratarea și conservarea pieselor din metal.

Datorită doamnei restaurator Pallade, în cadrul Muzeului Național de Antichități (devenit în 1956, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”) se formează un prim nucleu de specialiști (mai degrabă specialiste!) în metode de conservare și restaurare ale materialelor arheologice.

De aici vor pleca spre noul înființat pe atunci Muzeul Național de Istorie sau Muzeul Orașului București, restauratori-șefi de laborator care vor organiza

⁶⁶ Istudor 2006.

⁶⁷ Dumitrescu Vladimir (1902-1991), arheolog, profesor doctor docent, discipol al lui Vasile Pârvan, director al Muzeului Național de Antichități (1936-1942), redactor al revistelor: *Dacia*, *SCIV* și *Materiale și cercetări arheologice*.

⁶⁸ Dumitrescu 1993, 129.

⁶⁹ Vezi nota 66, p. 131, 132. Simion Barta l-a însoțit de Vladimir Dumitrescu la toate săpăturile: la Traian (1940 și 1951-1952), la Cârna (1942), la Rast și Basarabi (1943 și 1950), la Hăbășești (1949 și 1950).

⁷⁰ Vezi nota 66, p. 136.

laboratoarele de conservare și restaurare a patrimoniului arheologic. Numele celor care au învățat și practicat restaurarea direct de la Georgeta Pallade sunt: Georgeta Pantelimon (ulterior plecată la Muzeul Orașului București), Anca Buzdugan, Eugenia Mateescu, Georgeta Dănilă⁷¹, Eugenia Ionescu.

Datorită viziunii moderne a lui Vladimir Dumitrescu asupra necesității existenței laboratoarelor de conservare-restaurare atașate unui muzeu/instituție cu profil de arheologie și muncii neobosite de ani și ani de zile a restauratorilor de specialitate, se naștea o nouă ramură în conservarea și restaurarea patrimoniului: conservarea și restaurarea patrimoniului arheologic.

În concluzie, intervenția de conservare și restaurare a monumentelor are mai multe domenii de specializare: conservarea/restaurarea de arhitectură, ansambluri sau situri istorice ori arheologice și conservarea/restaurarea componentelor artistice, țin de conservarea și restaurarea patrimoniului imobil.

Un alt domeniu al conservării și restaurării privește conservarea și/sau restaurarea obiectelor de patrimoniu mobil.

Conservarea și restaurarea de arhitectură se referă la ceea ce ține de restaurarea structurii de rezistență și conservarea și/sau restaurarea arhitectonicii unui monument, dar și la conservarea și restaurarea siturilor care, fie reprezintă cadrul natural al unui obiectiv, fie sunt situri istorice sau arheologice.

Componentele artistice reprezintă ansamblul intervențiilor creative executate în diverse tehnici aplicate direct pe elementele arhitectonice. În această categorie intră: pictura murală, sculptura în relief, trafor sau ronde-bosse adosată unui element de arhitectură. Intervențiile de conservare-restaurare ale componentelor artistice țin seama de tehnicile de construcție ale arhitecturii monumentului, în acord și colaborare cu arhitectul restaurator, datorită interdependenței organice dintre arhitectură și elementele decorative aplicate.

Odată cu intervențiile de conservare și restaurare asupra obiectelor de patrimoniu mobil, ne apropiem de o paletă largă de specializări:

- conservare-restaurare pe obiecte din patrimoniul etnografic: textile, ceramică/porțelan, sticlă, lemn, icoane, metal, mecanisme.
- conservare-restaurare tablouri pe pânză, maruflaje sau lemn.
- conservare-restaurare obiecte arheologice: obiecte organice (lemn, os, textile, macroresturi vegetale) și obiecte anorganice (metale arheologice, ceramici și porțelanuri arheologice, sticlă, mozaic, papirus/hârtie).

⁷¹ Informațiile sunt preluate de la doamna restaurator Georgeta Trohani (fostă Georgeta Dănilă) șef de laborator restaurare ceramică în cadrul Muzeului Național de Istorie; interview, luni, 10 iunie 2013.

O parte din patrimoniul mobil este formată din patrimoniul arheologic. Dinamica săpăturilor sistematice și a descoperirilor arheologice influențează ritmul în care restauratorii și conservatorii trebuie să găsească soluții privind conservarea și restaurarea acestor bunuri mobile.

În momentul în care restauratorul se află în fața unui obiect arheologic, indiferent de natura acestuia, trebuie să evalueze starea de conservare a acestuia în funcție de tipul degradărilor pe care suprafețele acestuia le prezintă. Această evaluare se constituie într-o sumă de informații despre apariția și evoluția degradărilor și a antecedentelor acestora. Astfel se poate determina comportamentul antropic asupra obiectelor, de la alcătuirea acestuia și până la depunerea în mediul de îngropare. Tehnica de constituire, erorile de fabricație, supunerea la diverse șocuri termice sau mecanice, deformările intenționate sau aleatorii, tehnicile de decorare, toate acestea lasă urme vizibile pe obiecte. Prin analiza urmelor lăsate de comportamentul antropic anterior depunerii intenționate sau întâmplătoare într-un mediu de îngropare, se stabilește anamneza obiectului.

Etiopatogenia studiază mecanismele și cauzele degradărilor obiectelor arheologice în mediul de îngropare și la schimbarea acestui mediu; asocierea rezultatelor etiopatogeniei cu rezultatele anamnezei completează tabloul stării de conservare în care se află obiectul arheologic; în unele cazuri, se recurge la analize fizico-chimice sau probe geologice pentru stabilirea cu acuratețe a stării de conservare.

Pe baza acestor informații se stabilește metodologia conservării și restaurării obiectelor; tot restauratorul recomandă și parametrii în care obiectul, o dată restaurat, va fi depozitat și păstrat.

Astfel, termenii de anamneză și etiopatogenie, chiar împrumutați din medicină și biologie, sunt utilizați în restaurare; nu sunt singurele împrumuturi, de altfel. Instrumentarul de bază din restaurarea operelor de artă este preluat din chirurgie sau stomatologie.

La fel ca în medicină, fizică, biologie sau chimie, informarea la zi despre noi tehnici de intervenție, materiale, instrumentar de analiză sau intervenție este o necesitate și un deziderat.

Astfel, restaurarea obiectelor de patrimoniu, în general, și restaurarea patrimoniului arheologic în special, se constituie, într-o mare măsură, într-o meserie care se practică cu responsabilitate și cunoaștere aprofundată. Chiar dacă la începuturi a fost o meserie practică empirică, cu vremea a devenit o un domeniu de cercetare și o meserie bazate pe studiul materialelor, al tehnicilor, chimiei, fizicii, biologiei și esteticii.

Anamneza și etiopatogenia aplicate unui obiect constituie punctul de plecare în vederea stabilirii metodologiei de conservare și restaurare precedând o intervenție corectă asupra materiei constitutive și esteticii formale a acestuia.

Conservarea și restaurarea obiectelor mobile din patrimoniu se constituie practic într-o medicină a obiectelor, redându-le acestora integritatea fizică și estetică necesare pentru continuarea drumului cu valențe multiple: tehnică, știință și artă.

Bibliografie

- Denon, D.V. 1802, *Voyage dans la Basse et la Haute Égypte*, Paris.
- Dumitrescu, Vl. 1993, *Oameni și cioburi*, CCDJ 11, Călarăși.
- Giurescu, D.C. 1996, *Cuvânt înainte*, in Leahu, G. *Distrugerea Mănăstirii Văcărești*, Ed. Arta Grafică, București.
- Gregorovius, F.A. 1967, *History of the City of Rome in the Middle Ages*, vol. IV, AMS Press, New York.
- Horatius Quintus Flaccus [1980], *Ars poetica*, in *Opera Omnia*, Editura Univers, București.
- Istudor, I. 2006, *Noțiuni de chimia picturii*, București.
- Romstorfer, K.A. 1913, *Cetatea Sucevii – descris pe temeiul propriilor cercetări făcute între anii 1895-1904*, Ed. Academiei, Inst. de Arte Grafice Carol Göbl, București.

Resurse web

- www.uniunearestauratorilor.com/protecția_patrimoniului.doc
- [http://www.lege-online.ro/lr-LEGE-58-1974-\(351\).html](http://www.lege-online.ro/lr-LEGE-58-1974-(351).html)
- www.monumenteiasi.ro
- <http://inp.org.ro/inp/scurt-istoric>
- http://www.cppc.ro/files/despre_noi/despre_noi.html
- <http://www.castelulcorvinilor.ro/2011/restaurare/>